

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Poetica 5 (2017)

ISSN 2353-4583

DOI: 10.24917/23534583.5.20

Arkadiusz Sylwester Mastalski

Paweł Siwiec, *Wiersz arabski. Ewolucja formy*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2017, ss. 180

W ostatnich latach na polskim rynku wydawniczym nieczęsto pojawiają się publikacje traktujące o wersyfikacji¹. Stąd też z wielką ciekawością i zainteresowaniem przyjąłem nową książkę autorstwa Pawła Siwca pod tytułem *Wiersz arabski. Ewolucja formy*, która ukazała się nakładem krakowskiej Księgarni Akademickiej. Autor jest uznanym i cenionym filologiem specjalizującym się w literaturze i kulturze arabskiej oraz autorem wielu artykułów naukowych, kilku publikacji książkowych z zakresu poetyki i wersyfikacji wiersza arabskiego — między innymi *Rytmu staroarabskiej kasydy* (Kraków 2005) i *Zarysu poetyki klasycznego wiersza arabskiego* (Kraków 2008). Jest również autorem i redaktorem licznych prac traktujących o historii krajów arabskich i kulturze islamu, w tym także recepcji tychże na gruncie polskim.

Najnowsza publikacja autora przynosi, jak on sam zauważa, „kontynuację i dopełnienie” wcześniejszych badań poetologicznych dotyczących dawniejszych systemów wiersza arabskiego i stanowi w istocie opis przechodzenia od ścisłej, rygorystycznej formalnie poezji dawniejszej do form coraz to bardziej swobodnych, jakie możemy obserwować wraz ze zbliżaniem się do stanu obecnego². Jest to zarazem pewien ukłon w stronę polskiego czytelnika, mniej może zainteresowanego najdawniejszą poezją tego regionu, ale chcącego raczej otrzymać zwięzły zarys historyczny i podstawową wiedzę teoretyczną wraz z wiadomościami dotyczącymi tradycji arabskich form wierszowych i ich ewolucją. Taką właśnie formę ma rzeczona praca zaczynająca się od średniowiecznego wiersza stychnego, a kończąca na poezji najnowszej (s. 10). Ponieważ podejmuje ona temat niezbyt znany polskiemu odbiorcy, zmuszony jestem przedstawić w swym wywodzie choćby szczątkową

¹ Z ważniejszych pozycji bibliograficznych z ostatnich lat wymienić należy *Potencjał wiersza*, red. W. Sadowski, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2013; tematyczny numer „Philological Studies: Literary Research/Prace Filologiczne: Literaturoznawstwo” 2013, nr 3(6), część 1: *Sources of Verse* oraz *Metronom. O jednostkowości poezji „nazbyt” rytmicznej* Pawła Bukowca, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2015.

² P. Siwiec, *Wiersz arabski. Ewolucja formy*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2017, s. 7. Przy kolejnych cytatach z tej pracy podaję w tekście głównym numer strony w nawiasie.

rekonstrukcję zarysowanych z pracy przemian wiersza, bez czego trudno w ogóle pojąć, o czym praca traktuje oraz dlaczego ma taką nie inną zaś formę. Starając się nie wprowadzać terminów arabskich i nazwisk twórców, ograniczam się jedynie do pobieżnej rekonstrukcji będącego istotą książki procesu ewolucji wiersza arabskiego.

Tekst Siwca podzielony jest na dziewięć rozdziałów, z których dwa to otwierające pracę *Wprowadzenie* i zamykające wywód autora *Podsumowanie*. Poczynając od *Wprowadzenia*, w którym Siwiec zarysowuje podstawy teoretyczne klasycznej wersyfikacji arabskiej, na gruncie których to elementów pokazuje w skrócie proces przejścia od wiersza tradycyjnego panującego między wiekami średnimi i wiekiem XI aż do początku stulecia następnego, kiedy to pojawiły się postulaty odrzucenia archaicznego stylu, by wreszcie w latach 40. i 50. doprowadzić w końcu do rozluźnienia niezwykle rygorystycznych zasad wierszowania i wykształcenia się wersyfikacji nienumerycznej (s. 8) zwanej w terminologii arabskiej, co ciekawe, *qasidat al-natr* (poemat prozą), co pokazuje jasno, że w kulturze literackiej zdominowanej przez ściśle schematyczny model wiersza stanowiło dla teoretyków zarazem wyjście poza domenę wiersza pojmowanego jako tekst metryczny i (mono)rymowany (s. 9).

Rozważania te kontynuowane są w rozdziale kolejnym *Od kasydy do strofiki*, gdzie autor kreśli podstawy systemu miar wierszowych i związanych z nimi reguł (tzw. filaru poezji) – iloczynowa natura, ekwiwalencja wersów, prymat monorymu i ścisły rygor metrów (zapisywanych często dystychicznie)³. Ten model dominował w poezji arabskiej do XX wieku, będącej *de facto* poezją stychiczną, w której zmiany metryczne istnieć mogły jedynie jako rytmizacja doraźna, która dopiero w wiekach VIII i IX n.e. na fali modernizmu wprowadziła elementarne zmiany poetyki (różnicowanie rymu) prowadzące do pierwszych przemian modelu wersowania: rozwoju strofiki łamiącej „absolutny [...] monopol monorymicznej stychiki” (s. 13–14). To właśnie z rezygnacją z monorymu wiąże się jeden z najważniejszych impulsów rozwojowych arabskiego wiersza, czyli właśnie rozbudowa strofiki (s. 20). Te dwie części, będące syntezą uwag z wcześniejszych prac badacza o kasydzie i klasycznej wersyfikacji arabskiej, stanowią jednocześnie tło dla właściwej treści książki, jaką jest nowy wiersz arabski opisywany w rozdziałach kolejny.

Nie chcąc streszczać interesujących wywodów zawartych w pracy (i niepotrzebnie ich upraszczać), ograniczę się tutaj do uwag najistotniejszych: dla rozwoju nowoczesnego wiersza arabskiego istotna była zarówno reinterpretacja metryki klasycznej (s. 31–35) idąca w parze z tendencjami do „rozszerzelniania” korpusu wiersza objawiającego się między innymi poprzez okazjonalne użycie wiersza białego (bezrymowego) na gruncie rodzimym, lecz także inspiracje płynące z poezji emigracyjnej (zachodniej) śmieiej eksperymentującej z tradycyjną formą kasydy i wprowadzającą nowe formy literackie bazujące na tradycji (s. 36). Jedną z bardziej widowiskowych form odrzucenia utartych wzorców poetyckich było stosowanie przerzutni, obcej zasadniczo poezji arabskiej (s. 37). Inną drogą manifestacji

³ Interesujące są też podane na marginesie głównego wywodu informacje na temat zapisu (s. 16, 40–41).

poetyckich nowinek były też poematy prozą (w europejskim rozumieniu tego terminu) pokazujące kielkującą powoli zmianę myślenia o poezji jako czymś, co obligatoryjnie ma metrum i rym (s. 46). Kolejnym ważnym składnikiem poetyckiej (r)ewolucji wiersza arabskiego była – zauważa autor – zmiana stosunku do grafii, która nawet w zachowawczych metrycznie tekstach owocowała w XX wieku pewnym powiewem buntu i nowości (s. 56–58). Jednocześnie ze zmianą samej formy wierszowej Siwec wzbogaca swój wywód ważnym dla zrozumienia całości opisem świadomości metapoetyckiej poetów i teoretyków poezji (s. 54).

Za jeden z przełomowych wierszy arabskich uznaje autor *Cholere*, wiersz irańskiej poetki Nazik al-Malaiki, w którym metrum, choć oparte na wzorcach klasycznych, jest dostosowane do tematu, ale – co ważniejsze – następuje tu też zerwanie z ekwiwalencją metryczną wersów (s. 62). Autorka jest nie tylko poetką, lecz także teoretyczką nowej wersyfikacji, nowego – jak to sama określa – stylu (s. 69). Do jego najważniejszych składników należą: 1) odejście od izometrii przy zachowaniu stopowego charakteru wiersza, 2) porzucenie dwudzielności rytmicznej wersu, 3) zachowanie rymu w klauzuli jednak bez wymogu monorymowości (s. 70–75).

W rozdziale kolejnym autor streszcza najważniejsze założenia tzw. spotu o band. Jest to dawniejsza forma literacka z pogranicza prozy i wiersza – metryczna (stopowa), nieregularnie rymowana, ale – co ważne – zapisywana w sposób typowy dla prozy (s. 107). Dzięki arbitralnemu rozpisaniu prozatorskiej notacji na wersy al-Malaiki uzyskuje wiersz, co jest, jak zauważa Siwec, o tyle symptomatyczne, że poetka „zakłada a priori, że [...] tekst jest wierszem” oraz nie uznaje owego uwierszowania za coś nieuprawnionego, czyli nomen omen zakłada, iż wierszowość już potencjalnie tkwi w prozatorakim metrycznym utworze (s. 109).

Ostatnie rozdziały pracy poświęcone są kolejnym czynnikom kształtującym stopniową ewolucję formy wiersza nieregularnego w arabski, awangardowy wiersz nienumeryczny (s. 132) opisują dość burzliwe dzieje myśli poetyckiej i teoretyczno-literackiej, jaka towarzyszyła recepcji wzorów zachodnich i przemianom poetyckiej dykcji. Na szczególną uwagę zasługuje konceptualizacja prozy i wiersza – a „pomiędzy” nimi próba umiejscowienia gdzieś wiersza nieregularnego i wolnego – dość znacznie odbiegająca od tego, co działo się na kartach prac teoretyków w Europie i Ameryce (s. 142–153). Emancypacja techniczna poetów i poetek arabskich, jak pokazuje Siwec, ściśle wiąże się ze znajomością teorii dawniejszej i jej świadomym odrzuceniem, mając charakter, jaki u nas wiele dziesiątków lat wcześniej miały wystąpienia i manifesty romantyków a później niektórych twórców epoki Młodej Polski i awangardowych ruchów literackich dwudziestolecia (por. s. 140). Rozważania nad tolerancją dla nieregularnych wierszy, jakiej rzekomo nie ma „ucho arabskie” (s. 144), jako żywo przywodzą na myśl XIX-wieczne spory i znane stamtąd głosy pseudoklasyków polskich⁴.

W kończącym wywód *Podsumowaniu* Siwec zauważa: „w przestrzeni arabszczyzny literackiej wiersz przeszedł typową drogę rozwoju polegającą na redukcji konstant wersyfikacyjnych” (s. 164). Tak, to prawda. Ciekawsze jednak niż sam opis

⁴ Por. Z. Kopczyńska, *Wiersz*, [w:] *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, red. J. Bachórz, A. Kowalczykowa, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1994, M. Gumkowski, *Poezja (teorie)*, [w:] tamże.

tego procesu, jest chyba opisanie towarzyszących im przemian świadomości wierszowej na łamach wypowiedzi teoretycznych krytyki literackiej, w której z wielkim trudem i oporem myślenie o wierszu jako o czymś, co niekoniecznie musi mieć rytm, rym i metrum, znajdowała sobie miejsce (s. 165–169). Wynika to ściśle z ugruntowanej w tradycji konceptualizacji wiersza i prozy w kategoriach metryczności i ekwiwalencji, nie zaś w „oparciu o kryterium prozodyjnej segmentacji tekstu” (s. 169).

W zakresie cytowanych źródeł uwagę zwraca bogactwo bibliografii obejmującej materiały źródłowe i opracowania naukowe, które świadczy o dogłębnym rozeznaniu w przedmiocie studiów oraz orientacji we współczesnej polskiej wersologii, co szczególnie cenne, bowiem – jak przekonuje autor – to właśnie zdobywająca sobie coraz większą popularność⁵ koncepcja polskiego wersologa Adama Kulawika uznającego wiersz za efekt działania arbitralnej pauzy wierszowej⁶ stanowi „ważne zaplecze teoretyczne [pracy]” i „leży u podstaw prezentowanych [w niej] analiz i rozważań” (s. 10). Autor skutecznie pokazuje, jak ważnym narzędziem może być koncepcja krakowskiego wersologa nawet wtedy, gdy mowa o pozornie obcych jej założeniom typach wiersza.

Ważnym elementem tego typu prac, do jakich tekst Siwca się zalicza – tj. takich, jakie traktują o wersyfikacji obcej, a już szczególnie odległej czasowo (grecka, rzymska itp.), kulturowo, językowo lub ze względu na używany alfabet (np. chińska) czy też w połączeniu wszystkich tych aspektów, z czym mamy do czynienia choćby w przypadku tekstów wedyjskich lub staroirakijskich⁷ – jest rzecz jasna osobna część poświęcona objaśnieniu znaków i transkrypcji, umownym znakom pozwalającym rozszyfrować (konwencjonalny przecież) zapis wersyfikacyjny tekstu poetyckiego. I rzeczywiście wszystkie te elementy znajdziemy na początku publikacji, co jest szczególnie istotne, gdyż poetyka wiersza arabskiego nie stosuje wyłącznie znanych nam z iloczynowej metryki starożytnej Grecji i Rzymu sylaby krótkiej i długiej, lecz posiada również specyficzne dla siebie formy, np. sylaba ponaddługa (s. 6). Warto w tym miejscu dodać, iż w porównaniu z rozbudowanym aparatem krytycznym metryki starogreckiej⁸, jest to zbiór raczej niewielki, który potencjalnego czytelnika zainteresowanego metryką arabską nie powinien zniechęcać do dalszej lektury, ale za to zwięźle i skutecznie jest w stanie wyjaśnić najważniejsze aspekty zapisu metrycznego tej poezji pisanej przecież w zupełnie obcym dla nas języku, z użyciem alfabetu, jakiego potencjalny odbiorca książki – jeśli nie jest chociażby studentem arabistyki – nie zna.

⁵ A.S. Mastalski, *Ostatnia „wielka narracja” w polskich badaniach wersologicznych. Prozodyjna teoria wiersza Adama Kulawika w trzydziestą rocznicę publikacji «Istoty wierszowej organizacji tekstu»*, „Studia Poetica” 2014, nr 2, s. 191–207.

⁶ A. Kulawik, *Teoria wiersza*, Antykwa, Kraków 1995, tegoż, *Wersologia: studium wiersza, metru i kompozycji wersyfikacyjnej*, Antykwa, Kraków 1999.

⁷ Por. M.L. West, *Indo-European Poetry and Myth*, Oxford University Press, Oxford 2007.

⁸ Zob. J. Danielewicz, *Miary wierszowe greckiej liryki. Problemy opisu i interpretacji*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 1996, s. 9–16; M.L. West, *Wprowadzenie do metryki greckiej*, przeł. J. Partyka, tłum. przejrzał i poprzedził wstępem J. Danielewicz, Homini, Kraków 2003, s. 15–17.

W tym właśnie miejscu zauważam najistotniejszy mankament pracy Siwca, tj. brak polskich tłumaczeń cytowanych utworów poetyckich. Obok istotnych dla specjalistów arabskojęzycznych oryginałów oraz transkrypcji, jak też niezwykle częstych schematów metrycznych będących świadectwem wytężonej wersologicznej pracy, to właśnie translacje wydają się być istotnym składnikiem pracy naukowej umożliwiającym cieszenie się lekturą nie tylko profesjonalistom i zaawansowanym w nauce języka studentom, lecz także i tym, którzy sięgnęli po opracowanie choćby właśnie ze względu na jego aspekt wersyfikacyjny bądź zainteresowanie kulturą islamu. Nie mówię tu rzecz jasna o tłumaczeniu literackim, bo z pewnością wystarczyłaby translacja filologiczna. I takie przekłady rzeczywiście się u Siwca pojawiają – szkoda jedynie, iż dopiero w szóstym rozdziale książki (s. 145, 148, 151, 152), kiedy to „codzienny” polski czytelnik lub (jak się domyślam) również student pierwszych lat filologii dawno lekturę porzuca. Domyślam się, że jest w tej metodzie pewien zamysł, skoro przekładane są teksty wersyfikacji nienumerycznej (tzw. wolnej), nie starsze poezje metryczne, co jednak nie zmienia faktu, iż niebędącemu arabistą czytelnikowi ów brak skutecznie utrudnia lekturę.

Książka Pawła Siwca z pewnością nie jest skierowana do szerokiego grona potencjalnych odbiorców i zasadnie możemy wyróżnić chyba dwie grupy docelowe: studentów arabistyki i kierunków pokrewnych oraz badaczy cywilizacji świata arabskiego, którzy – analizując różnorodną problematykę – zwracają swe oczy także ku przemianom wiersza będącym zawsze przecież w jakimś związku z przemianami kultury macierzystej, myśli społecznej, politycznej itd. Wyobrażam sobie jednak, że tak zakrojona tematyka badawcza musi zacieśniać zarysowany wyżej zbiór czytelników i czytelniczek. Dzieje się tak, gdyż z natury swej hermetyczna wersologia nieznajdująca przecież szerszego uznania ani w oczach studentów, ani pracowników naukowych polskich uczelni⁹, musi być (tak sobie to przynajmniej wyobrażam) czymś jeszcze mniej „strawnym” dla studentów mierzących się z inną kulturą i odmiennymi formami zapisu. Jeśli tak jest w istocie, szkoda, bo ta praca (i nie tylko ta¹⁰) pokazuje wyraźnie, jak wartościowym składnikiem procesu poznawania kultur i cywilizacji jest poznanie wersyfikacji danego obszaru literackiego. Stąd też zauważam jeszcze jedną – choć z pozoru nieoczywistą! – grupę odbiorców tej publikacji: teoretyków wiersza, którym dać ona może elementarne rozeznanie w interesującej (i jakże odmiennej od naszej europejskiej) tradycji wierszowania i pojmowania wiersza (teorii wersyfikacji). Jest to kolejny walor tej pracy stawiający ją w jednym szeregu z nieco już zapomnianym *Zarysem wersyfikacji...* (francuskiej, angielskiej, rosyjskiej i ukraińskiej), jaka wiele dziesięcioleci temu ukazywała się w serii *Poetyka. Zarys encyklopedyczny* (Instytut Badań Literackich PAN, 1958–1976). Gdy na gruncie rodzimym brak aktualnych, szeroko ujmujących zagadnienia poetyckie kompendiów typu *The Princeton Handbook of Poetic Terms* (Princeton 2016) czy *The Princeton Handbook of World Poetries* (Princeton–Oxford 2017), publikacja Siwca stanowi w mojej opinii nie tylko cenne uzupełnienie bibliografii traktującej o wersyfikacjach

⁹ J. Grądział-Wójcik, *Gry (dy)wersyfikacyjne, czyli o praktykowaniu poetyki w dydaktyce uniwersyteckiej*, „Polonistyka. Innowacje” 2016, nr 4, s. 97 i n.

¹⁰ P. Siwiec, *Między barokiem polskim a... arabskim*, „Teksty Drugie” 2010, nr 3, s. 199–208.

„obcych”, lecz wręcz – biorąc pod uwagę zmiany, jakie na kulturze europejskiej od-
ciskają przemiany globalne – pokazuje, jak powinna zmieniać się struktura wiedzy
humanistycznej, by nadążyć za zmianami i wyzwaniem, jakie dzisiejsza „globalna
wioska” stawia również przed badaczami wiersza.